

JOLANTA MĘDELSKA

WSP w Bydgoszczy

ROSYJSKIE WYRAŻENIA EKSPRESYWNE KAKOWO, KAK BYT', GDIE WZIAT'
JAKO ODPOWIEDNIKI KONTEKSTUALNE NEUTRALNYCH KONSTRUKCJI POLSKICH

Krytyczne studiowanie zawartości haseł współczesnych słowników polsko-rosyjskich pozwala dostrzec pewien niepokojący niedostatek, a mianowicie pozostawienie poza zasięgiem polskiego użytkownika niemałych kręgów leksyki rosyjskiej. Dzieje się tak zwłaszcza w wypadkach, gdy wyraz polski ma dwa /lub nawet więcej/ zbliżone znaczeniowo bądź funkcjonalnie odpowiedniki rosyjskie. Wówczas autorzy słowników podają najczęściej translata analogiczny formalnie lub, w wypadku braku zgodności fonetycznej, odpowiednik starszy, już w tradycji translatorskiej ugruntowany, zaś istnienie innych po prostu przemilczają. Taki sposób ustalania ekwiwalencji sprzyja wyrabianiu fałszywego przekonania o zgodności systemowej między językiem polskim i rosyjskim. Istotniejszą jednak konsekwencją jest pewna nienaturalność tekstów rosyjskich tworzonych za pomocą współczesnych słowników przekładowych. Sygnalizowane zjawisko zilustrujemy na przykładzie trzech rosyjskich twórców zaimkowych uparcie ignorowanych przez leksykoграфów polsko-rosyjskich mimo wysokiego stopnia rozpowszechnienia we współczesnej ruszczyźnie: kakowo, kak byt', gdie wziat'.

Zaimek pytajno-względny kakowo to wyraz często spotykany w dzisiejszym języku rosyjskim. Odnotowały go słowniki objaśniające /BAS, MAS, Oż¹/, a także J.N.Sidorienko, L.N.Zasorina, W.M.Migirin, A.A.Zalizniak, P.Garde². Spośród słowników dwujęzycznych ma ten leksem jedynie Mir. Mir i Oż uważają zaimek kakowo za wyraz nacechowany stylistycznie /pot., razg./, pozostałe rejestrują go bez jakiegokolwiek kwalifikatorów. Leksem kakowo jest jednocześnie zaliczany do predykatywów³ i traktowany jako synonim zaimka kak /BAS/. Powyższe dane trzeba jeszcze uzupełnić trafną obserwacją P.Garde'a⁴. Ten właśnie językoznawca wskazał na przynależne formie kakowo negatywne zabarwienie emocjonalne, twierdząc, że przekształca się ona w pytanie retoryczne jako "swego rodzaju synonim ekspresywny wyrazów ciężko, nudno, nieprzyjemnie, krzywdząco itp., oznaczających niemiłe odczucia." Potwierdzają tę tezę także nasze przykłady:

- 1/ /.../ zastaw' czełowieka na czetwierien'kach pro-guliwat'sia, togda pojmosz, kakowo miedwiediu na dwuch nogach.
- 2/ Kakowo znat', czto tiebia na wsiej ziemi niko /nikto!/ nigdzie /nigdie!/ nie źdiot?
- 3/ Tak wot, nie choczu ja, czto by synowja mojego lubimogo uznali s ranniego dietstwa, kakowo eto - ostat'sia biez papy.
- 4/ Ja ponimaju, kakowo liszyt'sia jedinstwiennogo riebia.
- 5/ Kakowo budiet twoim roditielam, jesli my ich siejczas osztrafujem na dwadcat' /.../ rublej?⁵

Jeszcze wyraźniej funkcja ekspresywna uwidacznia się w wypadkach

stosowania leksemu kakowo w konstrukcjach wykrzyknikowych, np.:

- 6/ Pietiu oni s Wsiewołodom woobszcze za wywichnutogo
sczitajut, nie pieriepisywajutsia. Priedstawlajesz,
kakowo mnie mieżdu nimi krutit'sia!
- 7/ /.../ moj muž nazywajet mienia niepristojnymi słowami,
s riadom i moi dieti, i moi uczeniki... Kakowo takoje
wyniesti!

W zbliżonych konsytuacjach używa się w języku polskim kilku konstrukcji z zaimkiem jak. Porównajmy:

- 8/ A jak byś się ozuż, gdyby to ciebie tak przezywali?
- 9/ Dobrze wiem, jak to jest, kiedy nie starcza do
pierwszego.
- 10/ Najbardziej męczy mnie fakt, że istnieją na świecie
samotni /.../. Nigdy nie byłam samotna i nie wiem jak
to jest.

Przekładanie w podobnych połączeniach zaimka jak za pomocą jego rosyjskiego analogu kak może nawet utrudnić percepcję tekstu /choćby w przykładach 9 czy 10/. Trzeba więc do hasła jak w słowniku polsko-rosyjskim wprowadzić koniecznie ekwiwalencję jak - kakowo. Pamiętając zaś, że różnica między ros. kak i kakowo sprowadza się nie tyle do wartości stylistycznej, ile do sfery stosowania, należy proponowaną parę odpowiedników opatrzyć komentarzem zwłaszcza w pytaniach retorycznych dotyczących złego samopoczucia.

Podobną funkcję ekspresywną, choć o nieco innych zabarwieniu, zdaje się pełnić we współczesnej ruszczyźnie konstrukcja pronominalna kak byt' /odnotowana w MAS bez kwalifikatorów; hasło

byt'/. Oto kilka najbardziej charakterystycznych jej użycí:

- 11/ Czto dalsze-to? Kak wam byt'? Kak żyt'?
- 12/ Stoít on w razdumje na piepieliszczu i spraszajet:
kak byt' dalsze?
- 13/ Syn príwióz w dom mołoduju ženu. On jejo lubít,
no wam ona nie mrawitsia. Kak byt'?
- 14/ Kak byt', kogda lubimyj ozełowiek dla tiebia wsio,
a on uszoł, uszoł k drugoj?
- 15/ I ugowariwajem, i upraszajajem, i nakazywajem.
Niczego nie pomagajet. Poczemu? Kak byt'?
- 16/ A samoje gławnoje, kogda awtomat swobodnyj i ty cho-
cesz pozwonit', to kak byt', jesli niet monietki,
razmieniat' że nigdzie niewozmožno.

Jak wynika z przedstawionych kontekstów, połączenie kak byt' nie jest zwykłym pytaniem o sposób postępowania, ponieważ pojawia się zazwyczaj w trudnej sytuacji, kiedy mówiący nie oczekuje natychmiastowego i jednoznacznego rozstrzygnięcia. Nie jest także synonimem stylistycznym konstrukcji czto diełat'. We współczesnej ruszczyźnie można zaobserwować proces różnicowania sfery użycia połączeń czto diełat' i kak byt'. Aby to wyjaśnić, trzeba sięgnąć do problemu tzw. zaimków czasownikowych.

Jeszcze w r. 1940 A.I.Zarieckij⁶ zwrócił uwagę, że w języku rosyjskim istnieje surogat zaimka czasownikowego - analityczny pronominatyw czasownikowy czto diełat', ponieważ, jak trafnie zaobserwował, w odpowiedzi na pytanie czto diełajesz? wyraz diełat' nie powtarza się: Czto ty diełajesz? - Czitaju, a nie: Diełaju cztienije albo Diełaju czitat'. Zarieckij odkrył tym

samym homonimie swobodnej konstrukcji czto diełat' złożonej z zaimka pytajnego czto i czasownika diełat' /np., Czto diełajesz? - Diełaju stuł/ i analitycznego zaimka czasownikowego czto diełat' /np., Czto diełajesz? - Czitaju/. Problemem analitycznych zaimków czasownikowych zajęli się później m.in. W.N.Migirin, J.N.Sidorienko, wspomina o nim St.Jodłowski, a także Ł.Pisarek, A.Pierchała⁷.

Interesująca nas tu konstrukcja pronominalna kak byt' zaczyna wypierać właśnie analityczny zaimek czasownikowy czto diełat', nie może natomiast zastąpić swobodnego połączenia zaimka czto i czasownika diełat'. Widać to wyraźnie w tych /nielicznych/ kontekstach, w których po pytaniu kak byt' następuje odpowiedź /zawsze czasownik/, np.:

17/ Dokumenty na ułuczszeniye żylja leżali, da kto by
ohłopotał; žena umierła, drugich blizkich nie było.

- Walentina Prokofjewna! Kak byt'?

- Kak? Idti w gorispołkom.

lub wówczas, gdy możliwe rozstrzygnięcia poprzedzają samo pytanie, np.:

18/ /.../ rassorit'sia nasowsiem so swiekrowju ili
ostat'sia wsio-taki? Kak byt'?

Wspomnieliśmy już wyżej, że zaimka analitycznego kak byt' używa się zazwyczaj w trudnych sytuacjach. Dzieje się tak, ponieważ bardzo często funkcję pytajną łączy on z wyrażaniem beznadziejności, braku wyjścia. Sprzyja to pojawianiu się interesującej nas formy w pytaniach retorycznych. Ten właśnie odcień znaczeniowy nie pozwala natomiast stosować pronominatywu kak byt' w pytaniach o rozstrzygnięcie spraw raczej błażych. Nie

może więc połączenie kak byt' wystąpić na miejscu konstrukcji czto diełat' np. w kontekście 19:

- 19/ - Mam, tak czto mnie diełat'? Kartoszku czistit'
ili myt' posudu?

Niewątpliwie znacznie szerszy zasięg we współczesnej ruszczyźnie ma konstrukcja czto diełat'. Reprezentuje zaimek analityczny oraz swobodne połączenie pronominatywu czto i czasownika diełat', jest pozbawiona ekspresji, może dotyczyć tak przyszłości, jak teraźniejszości i przeszłości oraz, co dość istotne, odmienia się przez osoby. Natomiast forma kak byt' to zaimek analityczny, który pełni funkcję ekspresywną, występuje jedynie w bezokoliczniku i jest pytaniem o przyszłość. To wyrażenie ekspansywne. O ugruntowaniu się konstrukcji kak byt' we współczesnym języku rosyjskim świadczy nie tylko jej wysoka frekwencja, ale także posługiwanie się nią bez wsparcia szerszego kontekstu, jak to ma miejsce m.in. w wypadku tytułów. Porównajmy przykłady tego z prasy radzieckiej:

- 20/ Kak byt' s tiemi, kto worujet?
21/ Kak byt' dalsze?
22/ Kak byt'?

Wyrażenie pronominalne kak byt' jest więc najwłaściwszym odpowiednikiem polskiego co robić np. w kontekście 23:

- 23/ Osoby zgłaszające się po poradę w tej sprawie najczęściej wypróbowały już różne formy perswazji wobec partnera i przekonały się, że im bardziej dowodzą bezpodstawności zarzutów, tym większe są przejawy zazdrości i błędne koło się zamyka! Co robić w tej sytuacji?

Trzeba umożliwić użytkownikom słowników polsko-rosyjskich do-
tarcie do konstrukcji kak byt' /poprzez wyraz hasłowy co/. Taki
wniosek wypływa nie tylko z przytoczonych wyżej rozważań, ale
także z faktu, że dwa słowniki rosyjsko-polskie /BogIl i Mir/
odnotowały już odpowiedniość odwrotną: kak byt' - co robić⁸.

Podobną popularnością cieszy się we współczesnym języku ro-
syjskim wyrażenie pronominalne gdie wziat' /rzadziej gdie brat'/
ciągle jeszcze nie rejestrowane w słownikach przekładowych jako
ekwiwalent polskiego skąd wziąć /rzadziej skąd brać/. Konstruk-
cja gdie wziat', podobnie jak formy kakowo i kak byt', łączy
funkcję pytajno-względną z pewnym negatywnym zabarwieniem uczu-
ciowym. Za kontekst najbardziej dla niej charakterystyczny nale-
ży uznać pytanie retoryczne, będące synonimem ekspresywnym wyra-
żenia "to trudne, wręcz niemożliwe do zdobycia". Porównajmy:

24/ - Kakuju tiołku? - wskriczał Pigmalion. - Gdzie ja
jejo woz'mu?!

25/ - Gdzie że ja tiebie woz'mu bieskozyrku! - razwodit
rukami rastieriawszyjsia fotograf.

26/ /.../ ocynkowannoje żelezo mnie na daczu nužno, no
gdie jego wziat'?!

27/ Duchownoj piszczej nikogo nie udiwisz, da i gdie
wziat' jejo?

28/ Uczitiela goworili: "sposobnaja", sowietowali otcu
mienis w gimnaziju otdat'. Da gdie że dzieneg wziat'?

29/ Bud' silnoj. No gdie ich wziat', eti siły?

30/ Gdzie brat' siły dla żyzni?

Negatywny odcień znaczeniowy ulega pewnej modyfikacji, kiedy
konstrukcja gdie wziat' występuje w formie czasu przeszłego:

31/ - Kak tiebie nie stydno! Gdzie ty wziała eto słowo?

32/ - Gdzie wziali dien'gi na wino?

Natomiast w kontekstach całkowicie pozbawionych ekspresji wyrażenie gdzie wziat' nie może się pojawić, np.:

33/ W piat'-szest' let dieti naczinajut spraszywat'?

"A otkuda my wzialis'?"

Tak znamienne dla współczesnej ruszczyzny konstrukcja gdzie wziat' powinna trafić do słowników przekładowych. Parę ekwiwalentów skąd wziąć - gdzie wziat' trzeba umieścić w haśle skąd wraz z niezbędnymi wskazówkami dotyczącymi sfery jej użycia.

Trzy omówione rosyjskie konstrukcje pronominalne to synonimy ekspresywne wyrażen nie nacechowanych emocjonalnie /kakowo - kak, kak byt' - czto diełat', gdzie wziat' - otkuda wziat'/?. Funkcjonujące analogicznie wyrażenia polskie /jak, co robić, skąd wziąć/ są pozbawione negatywnego odcienia znaczeniowego i nie mają podobnych synonimów ekspresywnych, obsługują więc wszelkie możliwe konteksty. Neutralność polskich konstrukcji, a także ich zbieżność formalna z również pozbawionymi ekspresji wyrażeniami rosyjskimi, powoduje, że do słowników polsko-rosyjskich trafiają jedynie pary odpowiedników jak - kak, co robić - czto diełat' oraz skąd wziąć - otkuda wziat'⁹, zaś synonimy ekspresywne rosyjskich wyrażen uchodzą uwagi leksykografów¹⁰. Jest to stan naganny. W konsekwencji w licznych konsytuacjach, w których Rosjanin bez wątpienia sięgnie po wyrażenie nacechowane emocjonalnie, Polak-użytkownik słownika musi zadowolnić się konstrukcją neutralną, jego ruszczyzna będzie więc uboższa, nawet nieco sztuczna. Reasumując postulujemy wprowadzenie do słowników polsko-rosyjskich translatów kakowo, kak byt', gdzie

wziat', głównie dlatego, że we współczesnym języku rosyjskim są one bardzo popularne, wręcz ekspansywne. Nie bez znaczenia jest także fakt, że zasady dystrybucji odpowiedników neutralnych i ekspresywnych można ustalić dość precyzyjnie.

PRZYPISY

- ¹ Objasnienia stosowanych skrótów umieszczam na końcu artykułu.
- ² J.N.Sidorienko, Funkcyonalnyje osobiennosti woprositielnych miestoimienij /awtoriefierat kandidatejskoj dissertacii/, Rostow-na-Donu 1972, s. 8-9; L.N.Zasorina, O miestoimiennych priedikatach w russkom jazykie, W: Woprosy obszczego jazykoznanija, Leningrad 1965 s.26-41; A.A.Zalizniak, Grammaticzeskij słowar' russkogo jazyka, Moskwa 1977, s.508; W.N.Migirin, Jazyk kak sistiema kategorii otobraženija, Kiszyniow 1978 s. 58; P.Garde, Russkoje kakowo, W: Nowoje w zarubieżnoj lingwistike, wypusk XV, Moskwa 1985 s.204-214
- ³ Por. J.N.Sidorienko, op.cit., L.N.Zasorina, op.cit., A.A. Zalizniak, op.cit., P.Garde, op.cit.
- ⁴ P.Garde, op.cit., s.208
- ⁵ Przytaczane konteksty pochodzą z gazet i czasopism wydawanych w latach osiemdziesiątych.
- ⁶ A.I.Zarieckij, O miestoimienii, Russkij jazyk w szkole 1940 nr 6 s.17-22
- ⁷ W.N.Migirin, op.cit., s.58; J.N.Sidorienko, op.cit., s.12-13; tejsze: Funkcyonalnyje zamieniteli i analiticzeskije nominanty w sfierie miestoimienij, W: Grammaticzeskije klassy słow, Tambow 1976 s.29-33; tejsze: Materiały po morfologii

sowremiennego russkiego jazyka, cz.I, Imiennyje czasti riecz, Simfieropol 1978 s.49; St.Jodłowski, Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s.36; Ł.Pisarek, Miestoimiennyje woprositielnyje priedloženiya w russkom i polskom jazykach, Wrocław 1981 s.74; A.Pierchała, "Czto - zaimek i spójnik we współczesnym języku rosyjskim i jego odpowiedniki w języku polskim, Język Rosyjski 1985 nr 2 s.278

- ⁸ W obu słownikach znalazła się ona w artykule byt'.
- ⁹ Por. wcześniejsze wzmianki na ten temat w moich publikacjach: Kilka wyrażen zaimkowych w rosyjsko-polskiej konfrontacji przekładowej, Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne, 1983 z.18 s.154; Lista wyrażen pronominalnych nie notowanych w słownikach polsko-rosyjskich ostatniego dwudziestolecia. Supplement, Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne, 1986 z. 23 s.94; Problemy pieriewoda miestoimienij s polskiego jazyka na russkij, Przegląd Rusycystyczny 1986 z.1-2 s.181,182,183
- ¹⁰ Autorom słowników rosyjsko-polskich łatwiej wychwycić odpowiedzi odwrotne, ponieważ swoje siatki haseł budują na materiale rosyjskim rejestrowanym w słownikach objaśniających bądź też gromadzonym w specjalnych kartotekach. Dwa spośród interesujących nas tu wyrażen notuje Mir: ma hasło kakowo, zaś w artykule byt'- konstrukcję kak byt'.

WYKAZ SKRÓTÓW

- BAS - Słownik współczesnego rosyjskiego literackiego języka, T. 1-17, Moskwa-Leningrad 1948-1960
- BogIl - A. Bogusławski, Ilustrowany słownik rosyjsko-polski polsko-rosyjski, Warszawa 1983
- MAS - Słownik rosyjskiego języka, AN SSSR, T. 1-4, Moskwa 1981-1984
- Mir - A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Martyniak, Wielki słownik rosyjsko-polski, T. 1, Warszawa-Moskwa 1986
- Oż - S. I. Ożegow, Słownik rosyjskiego języka, Moskwa 1984

РУССКИЕ ЭКСПРЕССИВНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАКОВО, КАК БЫТЬ, ГДЕ ВЗЯТЬ
КАК КОНТЕКСТНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ НЕЙТРАЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ ПОЛЬСКИХ

резюме

Несмотря на широкое распространение в современном русском языке экспрессивных местоименных конструкций каково, как быть, где взять, поляки, пользующиеся современными переводными словарями, лишены возможности их употребить. Статьи, в которых следовало бы поместить эти прономинативы, содержат лишь их нейтральные синонимы: как, что делать, откуда взять.